

ЩОДО ПОШУКУ НАЙБІЛЬШ ОПТИМАЛЬНИХ МЕТОДІВ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

CONCERNING THE SEARCH OF THE MOST OPTIMAL METHODS OF CRIME DETECTION AND INVESTIGATION

Франков О.С., заступник начальника центру

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України

У статті досліджуються нові шляхи оптимізації методів розкриття та розслідування злочинів.

Констатується, що одним з ефективних методів встановлення криміналістично значущих обставин у кримінальному провадженні є метод моделювання, який полягає у створенні уявної або матеріальної моделі (яка має необхідну для дослідження схожість із розташованим у сфері кримінального судочинства оригіналом), а також у подальшому дослідженні цієї моделі як засоби отримання криміналістично значущої інформації, необхідної для розкриття, розслідування та попередження злочину.

Водночас поділяється позиція, що поряд із застосуванням методу моделювання необхідно шукати шляхи та інструменти мислення, що орієнтують на побудову інформаційних моделей об'єктів дослідження на основі теоретичних схем високого ступеня узагальненості, які забезпечують необхідне поле пошуку та інтерпретації криміналістично значущої інформації. Зокрема, припускається, що такою теоретичною схемою може бути система знань, яка заснована на відомих у філософії і науковеденні положеннях, що зрозуміла для суб'єктів пізнавальної діяльності та ефективна в науковій і практичній діяльності.

Робиться висновок, що з урахуванням специфіки об'єкта і предмета, методології і завдань криміналістичної науки таким єдиним базовим універсальним пізнавальним засобом криміналістичної науки може бути онтологічна модель.

Як базове знання онтологічні моделі криміналістики формуються, виходячи з філософських уявлень різних видів соціальної (анти-соціальної) діяльності, і становлять структурну основу тієї самої теоретико-методологічної конструкції, що іменована як «парадигма». Це як раз і є вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем і їх рішення стосовно будь-якого складу злочину як у науковій діяльності, так і на практиці розслідування злочинів. Тому онтологічні моделі злочину та діяльність щодо їх розслідування не можуть трактуватися двозначно або стати об'єктами чергової наукової дискусії.

Ключові слова: криміналістика, методи розслідування злочинів, розкриття злочинів, метод моделювання, онтологічна модель.

The article explores new ways to optimize methods of crime detection and investigation.

It is stated that one of the effective methods of establishing criminally significant circumstances in criminal proceedings is the method of modeling, which consists in creating an imaginary or material model (which has the necessary similarity to the original in criminal proceedings), as well as in further study of this model as a means of obtaining forensic information necessary for the detection, investigation and prevention of crime.

At the same time, there is a position that along with the application of the modeling method it is necessary to look for ways and tools of thinking that focus on building information models of research objects based on theoretical schemes of high generalization, which provide the necessary field of search and interpretation. In particular, it is assumed that such a theoretical scheme can be a system of knowledge, which is based on the well-known in philosophy and science, which is clear to the subjects of cognitive activity and effective in scientific and practical activities.

It is concluded that taking into account the specifics of the object and subject, methodology and tasks of forensic science, the ontological model can be considered as the only basic universal cognitive means of forensic science.

As a basic knowledge, ontological models of criminology are formed on the basis of philosophical ideas of different types of social (antisocial) activity and form the structural basis of the same theoretical and methodological construction, which is called the "paradigm". This is exactly the initial conceptual scheme, model of problem statement and their solution in relation to any crime, both in scientific activities and in the practice of crime investigation. Therefore, ontological models of crime and activities related to their investigation cannot be interpreted ambiguously or become the objects of another scientific discussion.

Key words: criminology, methods of crime investigation, crime detection, modeling method, ontological model.

Постановка проблеми. Основним напрямом застосування методу моделювання в криміналістиці є побудова інформаційних моделей злочину і діяльність із його розслідування.

Можна виокремити декілька наукових учень, які пропонуються як теоретичні основи моделювання злочинних подій. До числа найбільш відомих належить вчення про криміналістичну характеристику злочину. Ступінь його визнання та затребуваності, особливо на практиці, може бути оцінений, виходячи з того, що з майже 400 складів злочинів, закріплених в Особливій частині Кримінального кодексу України, криміналістичні характеристики розроблені не більш ніж для 15. Причому з року в рік ведеться вдосконалення чомусь одних і тих самих криміналістичних характеристик злочину, як правило, у бік їх ускладнення.

На цьому тлі видно парадоксальність ситуації, суть якої полягає в тому, що науково-практичні коментарі до Кримінального кодексу або навчальні посібники з Особливої частини кримінального права часом дають для криміналістів більше необхідної інформації стосовно процесу розслідування злочину, ніж деякі з розроблених криміналістичних характеристик цих злочинів.

Не менш проблематичною є ситуація, що склалася стосовно другої складової частини об'єкта криміналістичної

науки – діяльності з розслідування злочинів. Так, нині у криміналістиці сутність і зміст діяльності з розслідування злочинів розкривається за допомогою викладення методик розслідування окремих видів злочинів, розроблення алгоритмів і програм розслідування, технологій і моделей розслідування. При цьому аналогічно до ситуації з поширеністю криміналістичних характеристик злочину можуть бути реально застосованими на практиці за окремими напрямами криміналістичної діяльності методики розслідування, розроблені для близько 15 складів злочинів. Слід звернути увагу, що це приблизно 4% від загальної кількості злочинів, які містяться в Особливій частині КК та потребують методичних розробок щодо їх розслідування. Отже, можна припустити, що за умови подальшого розвитку криміналістики на основі переважачою сьгодні підходів повне методичне забезпечення кримінального провадження з боку криміналістичної науки буде досягнуто такими темпами (4% за 100 років) приблизно через дві тисячі років.

Щодо розслідування злочинів, за якими методики їх розслідування ще не розроблені, практичними працівниками це питання вирішується в основному на рівні раніше отриманих знань про основи людської діяльності і напра-

цьованого власного досвіду та досвіду своїх колег. «Проблема – гіпотеза – теорія» – це найбільш важлива пізнавальна формула, яка становить теоретичну базу діяльності та інтерпретується до потреб розслідування без будь-яких навчальних посібників.

Крім того, слід звернути увагу й на такі особливості сучасних методик, як їх безмежна необґрунтована абстрактність, внаслідок якої неминуче обмежується їх практична застосовність. Не дивно, що такі методики залишаються затребуваними лише в навчальному процесі. Наприклад, цінність методики розслідування вбивств, викладеної на 20 сторінках тексту підручника з криміналістики, виходячи із широти спектра такого роду діянь (ст. ст. 115, 116, 117, 118, 119 КК із урахуванням особливостей, пов'язаних з інсценуваннями, виявленням невпізнаних трупів або їх частин, зникненням людини та багатьох інших), викликає серйозні сумніви.

Аналогічні проблеми мають місце і в частині використання практичними працівниками знань із розділу криміналістичної тактики. Досвід безальтернативного використання КПК у роботі слідчих під час підготовки та проведення окремих слідчих дій за своєю затребуваністю, навіть не будучи коментованим, більш поширений, ніж використання тематичної навчально-методичної літератури із криміналістики.

Отже, питання щодо пошуку найбільш оптимальних шляхів розслідування злочинів є актуальним і таким, що потребує найшвидшого вирішення.

Мета статті – дослідити сучасні наукові підходи до пошуку найбільш оптимальних шляхів розслідування злочинів та перспективи застосування у криміналістиці методу моделювання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблемам розроблення методики розслідування тих чи інших злочинів присвячено чимало наукових праць, методичних рекомендацій або дисертаційних досліджень. Серед них можна виділити роботи Р.С. Белкіна, С.І. Вінокурова, В.Г. Гончаренко, Л.Я. Драпкіна, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалової, М.В. Салтєвського, В.Л. Синчука, А.В. Старушкевича, М.П. Яблокова та інших. При цьому термін «модель» криміналісти почали вживати на початку 80-х років завдяки роботам А.Р. Рагінова та І.М. Лузгіна у зв'язку з розвитком криміналістичної методології і кібернетики. Різні аспекти використання моделювання в криміналістиці, слідчої та експертної практики розроблялися Г.А. Густовим, В.Я. Колдіним, Н.С. Польовим, А.І. Баяновим, М.Н. Хлинцовим, А.Ф. Аубакіровим. У роботах цих та деяких інших учених розглядалися актуальні для свого часу питання: робилися спроби визначення сутності моделювання, були досліджені специфічні особливості використання окремих його видів, встановлювалися правові підстави та умови реалізації цього методу в кримінальному судочинстві.

Однак, незважаючи на те, що питання використання моделювання у сфері кримінального судочинства стали досить часто виступати як предмет обговорення на сторінках криміналістичної літератури, багато теоретичних проблем моделювання повного і всебічного висвітлення не отримали й досі.

Виклад основного матеріалу. Слід визнати, що навряд чи є раціональним вихід із ситуації, що склалася, шляхом залучення в терміновому порядку вчених і практиків для розроблення більш ніж трьохсот криміналістичних характеристик злочинів і такої ж кількості методик через те, що навіть детально розроблені методики, як уже зазначалося вище, використовуються в основному в навчальному процесі.

Ми згодні з думкою про те, що одним з ефективних методів встановлення криміналістично значущих обставин у кримінальному провадженні є метод моделювання, який полягає у створенні уявної або матеріальної моделі (яка має необхідну для дослідження схожість із розташованим

у сфері кримінального судочинства оригіналом), а також у подальшому дослідженні цієї моделі як засобу отримання криміналістично значущої інформації, необхідної для розкриття, розслідування та попередження злочину.

Під моделлю, що використовується у криміналістиці, ми розуміємо штучно створену матеріальну або ідеальну систему, яка відтворює та замінює досліджувану кримінальну подію або окремі ситуації й обставини вчинення цього злочину, а також ситуації й обставини його розслідування таким чином, що її вивчення дасть змогу отримати про оригінал інформацію, необхідну для успішного вирішення практичних, наукових і дидактичних криміналістичних завдань.

Л.Я. Драпкін одним із перших криміналістів зазначив, що «важливим кроком для створення ефективних програм розкриття і розслідування злочину є метод узагальнення ситуацій, так зване ситуаційне моделювання» [1, с. 28]. Однак, описуючи ситуаційне моделювання, Л.Я. Драпкін зазначив, що «суть цього методу полягає в тому, що велика кількість конкретних ситуацій, аналогічних в якомусь істотному відношенні, «зливаються», об'єднуються в одну або кілька узагальнених ситуацій, для яких і розробляється оптимальна програма прийняття рішень і проведення практичних дій».

На нашу думку, цей науковець загалом правильно визначив суть ситуаційного моделювання, проте він необґрунтовано звужив можливості цього методу, обмеживши сферу його застосування рамками слідчих ситуацій, не враховуючи доцільність його використання у пізнанні ситуацій скоєння злочину. Адже, як справедливо зауважив А.С. Рубіс, ситуаційне моделювання як метод дослідження ситуацій включає в себе побудову моделі реальної ситуації і проведення з нею різного роду розумових експериментів: програвання напрямів її розвитку та (або) програвання на ній передбачуваних рішень з управління ситуацією з метою вибору оптимального [2, с. 149].

На основі узагальнення значної кількості кримінальних справ, з урахуванням виявлених індивідуальних криміналістичних характеристик слідчих, прокурор або суддя буде узагальнену типову модель злочинів певного виду. Підкреслимо, що саме модель, а не типову криміналістичну характеристику, оскільки для вироблення достовірної криміналістичної характеристики з отриманою інформацією необхідно провести низку експериментів (які із криміналістичною характеристикою не проводяться), таких як виявлення закономірностей і випадковостей, визначення кореляційних зв'язків і обчислення кореляційних залежностей тощо. Тут і виявляє себе принципова різниця між типовою інформаційною моделлю і криміналістичною характеристикою злочину, незважаючи на наявну спільність їх структури, в основу якої покладена структура злочинної діяльності.

Так, криміналістична характеристика злочину – це замкнута інформаційна система, що містить у собі знання достовірного характеру, представлена, як правило, вербально. Інформаційна модель (типова) – система, що містить у собі як достовірне, так і вірогідне знання, на відміну від криміналістичної характеристики може бути представлена як вербально, так і графічно, у знаковому варіанті, зображена на дисплеї комп'ютера тощо. Як правило, порівняно з криміналістичною характеристикою злочину модель характеризується більш високим рівнем формалізації, що істотно спрощує проведення з нею експерименту [3, с. 45].

Тобто поступово із знання вірогідного характеру (типова модель) проявляється знання достовірного характеру (криміналістична характеристика певного виду злочинів). Таким чином, типову криміналістичну характеристику ми представляємо як результат дослідження, проведеного на типовій моделі злочинів певного виду, кінцевий результат і продукт цього модельного дослідження,

який у процесі конкретного практичного розслідування і використовується слідчим, прокурором чи суддею для побудови індивідуальної інформаційної моделі кримінального події і роботи з нею, тобто для встановлення істини у конкретній кримінальній справі.

Так само під час планування кримінального провадження (незалежно від стадії) слідчий, прокурор або суддя повинні подумки створити модель реальної процесуальної ситуації (на стадії як досудового слідства, так і судового), з огляду на поведінку сторін, їхню правову позицію на досудових стадіях, і програти на ній можливі варіанти її розвитку і варіанти її вирішення. Тому і план слідства повинен бути різноманітним та враховувати різні ситуації.

Сутність планування такого слідства полягає у визначенні обставин, що підлягають обов'язковому встановленню у кримінальній справі, а також необхідних процесуальних дій зі збору доказів і розробленні тактично найбільш доцільного порядку їх проведення. Крім цього, вивчивши матеріали справи та плануючи слідство, слідчий, прокурор або суддя повинні передбачити можливість заяви тих чи інших клопотань, у тому числі і тих, у задоволенні яких органами розслідування було відмовлено, і бути готовими до їх вирішення на наступних стадіях кримінального провадження на основі вимог закону.

Моделювання у процесі слідства допоможе уникнути такої помилки, як неповнота слідства, дасть можливість правильно визначити межі доказування. Якщо обсяг інформації, необхідний для побудови криміналістичної моделі системи «злочин», не систематизований, то крім того, що його просто важко втримати у пам'яті, у слідчого, прокурора або судді, безумовно, виникнуть труднощі у визначенні достатності обсягу інформації для прийняття правильного процесуального рішення. Натомість за умови, що ця інформація розподілена по «осередках» моделі криміналістичного події, учасник процесу має повну картину, що вже досліджено, а яку інформацію необхідно ще зібрати. Якщо зібрати додаткову інформацію неможливо, то це може слугувати підставою для закриття провадження у справі або для винесення виправдувального вироку. Крім цього, використання зазначеного методу дасть змогу значно знизити витрати під час виробництва судового слідства.

Надаючи моделюванню важливу роль у розслідуванні злочинів, ми тим самим зовсім не беремося стверджувати, що моделювання є головним і єдиним пізнавальним засобом у слідчій практиці.

Безумовно, одночасно з моделюванням слідчий повинен активно використовувати й інші методи пізнання, оперувати різними формами відображення та вивчення дійсності. Тому немає сенсу без особливої необхідності використовувати моделювання для пояснення процесів і явищ, які вже мають традиційні теоретичні пояснення і практичне підтвердження.

Водночас ми повністю поділяємо думку О.С. Гучка, який пропонує поряд із застосуванням методу моделювання шукати шляхи та інструменти мислення, що орієн-

тують на побудову інформаційних моделей об'єктів дослідження на основі теоретичних схем високого ступеня узагальненості, які забезпечують необхідне поле пошуку та інтерпретації криміналістично значущої інформації. Зокрема, він припускає, що такою теоретичною схемою може бути система знань, яка заснована на відомих у філософії і науковеденні положеннях, що зрозуміла для суб'єктів пізнавальної діяльності та ефективна в науковій і практичній діяльності [4, с. 49–50].

Згадана схема повинна бути придатна для її використання будь-якими суб'єктами пошуково-пізнавальної діяльності в криміналістиці, як у практиці розслідування, так і у сфері наукових досліджень. Її основна функція – позначення єдиного інформаційного простору, єдиної «системи координат» і єдиних відправних точок дослідження в науково-пізнавальній сфері криміналістики, що характеризується широким спектром знань, необхідних для вирішення її завдань. Іншими словами, знання, сконцентровані в такій схемі, повинні мати властивість спадкоємності й адаптивності до вирішення будь-яких завдань криміналістики, що стоять перед криміналістами-юристами, криміналістами-хіміками, криміналістами-фізиками, криміналістами-автотехніками та багатьма іншими.

Вважаємо, що подальший розвиток криміналістичної науки за цим напрямом повинен відбуватися за аналогією з вирішеною проблемою, яка періодично виникає у процесі зміни теорій будь-яких із наукових галузей. Це проблема наступності базових знань – онтологічних моделей, теоретичних схем, дослідницьких програм тощо, які регулюють науково-дослідну діяльність.

У сучасній теорії пізнання під онтологією розуміються вузлові положення галузевих наук, взяті в абстрактно-загальній формі, виражені у вигляді філософських уявлень і понять. У цьому значенні онтологія відображає взаємозв'язок філософського та конкретно-наукового підходів, реалізуючи функції філософії у сфері наукового пізнання.

У складі конкретних наук онтологія виконує роль спеціально побудованого пізнавального засобу, за допомогою якого дослідник розглядає відповідну частину соціального буття, виражену в системі філософських уявлень і категорій.

Висновок. З урахуванням специфіки об'єкта і предмета, методології і завдань криміналістичної науки таким єдиним базовим універсальним пізнавальним засобом криміналістичної науки може бути онтологічна модель.

Як базове знання онтологічні моделі криміналістики формуються, виходячи з філософських уявлень різних видів соціальної (антисоціальної) діяльності, і становлять структурну основу тієї самої теоретико-методологічної конструкції, що іменована як «парадигма». Це якраз і є вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем і їх рішення стосовно будь-якого складу злочину, як у науковій діяльності, так і на практиці розслідування злочинів. Тому онтологічні моделі злочину та діяльність щодо їх розслідування не можуть трактуватися двозначно або стати об'єктами чергової наукової дискусії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Драпкин Л.Я. Ситуационный подход в криминалистике и программирование расследования. Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия: межвуз. науч. сборник. Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1989. С. 28–29.
2. Рубис А.С. Криминалистическое обеспечение судебного следствия. *Проблемы совершенствования правоохранительной деятельности в области противодействия преступности и коррупции*: материалы Междунар. Науч.-практ. Конф., Минск, 22 дек. 2011 г. Минск: БГУФК, 2012. С. 144–150.
3. Волчецкая Т.С. Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике: учебное пособие. Калинингр. ун-т. Калининград, 1997. 95 с.
4. Гучок А.Е. К вопросу о перспективах применения метода моделирования в криминалистике. *Проблемы совершенствования правоохранительной деятельности в области противодействия преступности и коррупции*: материалы Междунар. Науч.-практ. конф., Минск, 22 дек. 2011 г. Минск: БГУФК, 2012. С. 48–50.